

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Дипломна робота бакалавра

з теми:

**«КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ГАЛИЦЬКОГО
ДУХОВЕНСТВА НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ
СТОЛІТТЯ»**

Виконала: студентка 4 курсу,
Ist1-B16 групи
спеціальності 014.03. Середня
освіта (Історія)
Смоляк Христина Андріївна

Науковий керівник: Сидорук
Сергій Антонович, кандидат
історичних наук, доцент кафедри
історії України

Рецензент

Кам'янець-Подільський-2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ	6
РОЗДІЛ 2. ГАЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ	
2.1. Культурно-просвітницька місія в Галичині Дяко-вчительського інституту в Перемишлі	15
2.2. Громадсько-культурна та просвітницька діяльність Олександра Духновича	20
РОЗДІЛ 3. ДУХОВЕНСТВО У СПРАВІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ПІД ЧАС ВЕСНИ НАРОДІВ	
3.1. Вплив культурно-освітніх та наукових товариств східної Галичини на формування громадського суспільства	25
3.2. Головна Руська Рада та її роль у формуванні й діяльності структур громадянського суспільства Галичини	31
РОЗДІЛ 4. ГАЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО ТА ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ГАЛИЦЬКОГО КРАЮ	
4.1. Науково-видавнича діяльність Української Греко-католицької церкви	37
4.2. Громадсько-культурна та просвітницька діяльність Андрея Шептицького	42
ВИСНОВОК	51
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	54

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Незважаючи на досягнення науково-технічного прогресу XXI століття, розвиток культури і освіти, роль релігій в суспільстві та в побуті в наші дні продовжує залишатися дуже великою. Це відноситься і до економічно розвинених країн Заходу, де церква, особливо католицька, виступає в якості великого банкіра, землевласника, впливає на політику, виховання молоді, шкільну освіту, та багато інших сфер життя. Не менший, а то й більш, великий вплив релігій в країнах, які розвиваються, де загальний культурний і освітній рівень зазвичай нижче.

Історія свідчить, що релігія і Церква завжди відігравали допоміжну роль у розвитку українського народу на шляху цивілізаційного поступу. Особлива роль в цьому відводиться Галицькому духовенству.

Релігія, як одна з форм світогляду, формує світосприйняття суспільних процесів та помітно впливає на їх перебіг в державі загалом та в окремих її регіонах. Звісно, даний вплив може бути і позитивним, і негативним водночас, мати приховані та відкриті наслідки. Однак, варто враховувати, що релігія завжди пов'язана із важливими аспектами життя суспільства, і цього не уникнути.

Свого часу, навіть І. Франко визнавав важливість релігійного чинника як духовного феномену національного життя: розрізняючи релігію як вид духовності та Церкву як організацію вірян. Адже саме релігія становить винесену до ідеалу ідею людськості і сприяє розвитку народу. Натомість вплив Церкви не завжди корисний і залежить від особистісного складу духовенства, характеру церковних інституцій, умов можливості функціонування Церкви в суспільстві.

Роль Галицького духовенства в суспільно-політичному і національно-культурному житті українців значно зросла після церковних реформ цісаря Йосифа II 1874 р., коли було усунуто нерівноправність Римо-католицької та

Греко-католицької церков, а священники були звільнені від панщинних повинностей, а також було відкрито греко-католицькі семінарії. Це сприяло формуванню українського духовенства та відкривало йому доступ до навчально-виховного процесу в початкових і середніх школах. Це було зумовлено багатьма обставинами об'єктивного і суб'єктивного характеру, насамперед традицією громадської діяльності Греко-католицької церкви як інституції з чіткою структурою та численним духовенством. Тому вона і стала активним суб'єктом громадського життя.

Враховуючи все вище сказане, тема даної дипломної роботи – є актуальною і потребує детального дослідження.

Об'єкт дослідження – духовенство Галичини наприкінці XVIII – на початку ХХ ст.

Предмет дослідження – культурно-освітня діяльність Галицького духовенства.

Мета роботи – визначити роль та значення діяльності галицького духовенства в процесі національно-культурного відродження України.

У відповідності з метою дослідження було поставлено ряд **завдань**, зокрема:

- дослідити історіографію греко-католицької церкви;
- охарактеризувати діяльність галицького духовенства на початковому етапі українського національного відродження;
- визначити вплив культурно-освітніх та наукових товариств Східної Галичини на формування громадського суспільства;
- дослідити діяльність Головної Руської Ради та її роль у формуванні й діяльності структур громадянського суспільства Галичини;
- охарактеризувати науково-видавничу діяльність Української греко-католицької церкви;
- дослідити громадсько-культурну та просвітницьку діяльність Андрія Шептицького.

Методи дослідження. Для даного дослідження було використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Основними методами, що використовувалися стали історичний, діалектичний методи, логічний, методи класифікації та групування. Також використовувалися методи системного та структурно-функціонального аналізу, описовий, структурний та компонентний метод.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання розроблених матеріалів в подальших теоретичних розробках даної проблеми і основою для майбутніх досліджень у цьому напрямку. Практична цінність дослідження полягає у можливості впровадження його основних положень у навчальному процесі, під час створення навчальних програм, читання курсів і спецкурсів з історії України. Результати дослідження можуть бути використані при підготовці до семінарів, практичних занять та лекцій, при написанні рефератів, контрольних, дипломних робіт та інших наукових праць.

Структура та обсяг дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи складає 61 сторінку, з них 53 сторінки основного тексту.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження культурно-освітньої діяльності Галицького духовенства можна сформулювати наступні висновки.

1. Історіографію греко-католицької церкви становлять праці науковців, які найбільше долучилися до проблематики культурно-освітньої діяльності Галицького духовенства в різні історичні періоди. Церковна історіографія ХІХ – початку ХХ ст. розвивалася під визначальним впливом державницьких позицій Російської та Австро-Угорської імперій. Дослідженням галицького духовенства займалась велика кількість дослідників, через актуальність та важливість даного питання. Як відомо, духовенство на початковому етапі відіграло роль інтелігенції краю та займалось значними питаннями, зокрема суспільної свідомості, підняття культурного рівня краю, утвердження рідної мови, видавництво літератури та ін.

Для дослідження також використовувалися сучасні актуальні матеріали з даної теми та інтернет-ресурси.

2. В умовах бездержавності українського населення, постійної загрози інтегрувати у простір іноземних культурних впливів саме греко-католицьке духовенство стало потужною силою національного й культуротворчого життя галицького суспільства. Воно виступало як окрема соціальна група, що мала першорядне значення для українського галицького суспільства, – група, з якою була тісно пов'язана доля української галицької інтелігенції та середнього класу і яка й далі перебувала в безпосередньому контакті з селянськими масами, справляючи на них сильний вплив. Можна сказати, що галицьке духовенство було так званим провідником українських традицій, культури, мови та історії. Маючи великий авторитет в населення краю, вони відігравали значну роль у формуванні нації, її поглядів, світогляду. Не можна не зазначити і того, що серед представників духовенства були і полонізовані її представники, яких не цікавив розвиток і процвітання Східної Галичини та її народу.

3. Винятково важливу роль у формуванні та становленні громадянського суспільства по всіх землях України, насамперед у Східній Галичині, відіграла консолідація українських національно-патріотичних сил навколо створення мережі культурно-освітніх та наукових закладів, об'єднання їх у товариства та організації, які поширювали мову, культуру, публікуючи підручники та часописи. З часом духовенство перестає відігравати роль інтелігенції і культурно-освітньою діяльністю починають займатись наукові товариства. Проте роль духовенства в цьому процесі є також значною, тому що представниками інтелігенції, яка формувалась були вихідці саме з духовенства Галичини.

4. Вирішальну роль у формуванні й діяльності структур громадянського суспільства Галичини відіграла Головна Руська Рада, яка діяла у Львові в 1848-1851 роках і яка була першим українським легальним органом. Рада проголосила єдність галицьких русинів з українцями Російської імперії та їхню відрубність від польського й російського народів. Вимагала поділу Галичини на руську і польську провінції, добивалася рівних прав руської мови в освіті та публічній сфері. Започаткувала політичний національний рух русинів у Галичині. Дана організація відіграла ключову роль у політичному житті русинів, цілого коронного краю та Львова зокрема. У 1848 році галицькі русини вперше вийшли на політичну арену та офіційно ствердили свою емансипацію, чим докорінно змінили місцевий політичний ландшафт. Українська орієнтація, задекларована в маніфесті Ради, остаточно утвердилася в Галичині лише наприкінці XIX століття.

5. Внесок греко-католицького духовенства у поширенні Просвітництва був надзвичайно великим, незважаючи на те, що просвітницька діяльність ніколи не була домінантною у діяльності Церкви. Хоч просвітництво і не було головною метою представників духовенства, проте вони прагнули підняти культурний рівень серед населення, при чому особливістю їх просвітництва була проста народна мова, яку розуміли прості люди. Так,

Церква заклала основи економічного відродження Галичини в кінці ХІХ століття, багато священнослужителів виступили ініціаторами заснування читалень і в багатьох випадках очолювали їх. Додаткового вивчення вимагає питання ролі священників у заснуванні шкіл і поширенні освіти на Прикарпатті в Галичині в цілому. Крім закладів для навчання духовенство створювало і підручники як для дітей, так і для дорослих з метою виховання освічених громадян, патріотів свого краю.

6. В контексті українського національного відродження кінця ХІХ-першої половини ХХ ст. важливу роль відіграла просвітительська діяльність Української Греко-Католицької церкви А. Шептицького. В практичних діях і теоретичних надбаннях митрополита відображена ціла епоха боротьби українського народу за державну незалежність, досягнення релігійної та національної єдності українців. Протягом багатьох років під приводом А. Шептицького УГКЦ була чи не єдиною національною інституцією краю, яка спромоглася відстояти свою самобутність, зберегти власні церковні традиції, а також захистити українську культуру, мову, школу від асиміляційної політики урядів іноземних держав. Постать глави Української Греко-Католицької Церкви митрополита Андрея Шептицького є однією із найбільш яскравих персоналій національного церковно-релігійного життя ХХ століття і посідає визначне місце в історії українського народу.

Враховуючи вищенаведені факти, можна зробити висновок, що своєю самовідданою працею греко-католицьке духовенство залишило помітний слід на просвітній ниві ХІХ-ХХ століття, заклавши міцний фундамент для наступних поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. «Андрей Шептицький – предстоятель Української греко-католицької церкви». До 150-річчя від дня народження (Матеріали до бібліографії з газетної періодики). URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/2266>
2. «Русалка Дністрова». Документи і матеріали. Київ, 1989. С. 164-167.
3. «Руська Трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України. – Київ, 1987. – С. 104-129.
4. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. – Мюнхен, 1947. С. 151.
5. Баяновська М.Р. Філософсько-світоглядні основи концепції народної освіти О. Духновича. – 19 березня 2010. URL: <http://www.zakinpro.org.ua/2010-01-18-13-45-48/144-2010-03-19-10-21-27>
6. Безсмертний-Анзіміров А. Митрополит Андрей Шептицький. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/mitropolit-andrej-shepticzkij.html>
7. Бойцан В. Просвітницька діяльність греко-католицьких священників на Прикарпатті в ХІХ ст. URL: <https://kolomyya.org/histpub/historypub6.htm>
8. Большая советская энциклопедия : [в 30 т.]. гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. М. : Советская энциклопедия, 1969-1978.
9. Вайда М. Великий пробудитель Закарпаття. Філадельфія, 1953.
10. Возняк М. До характеристики Петра Лодія. Записки НТШ. Т. 113. Львів, 1913. С. 148-155.
11. Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. Львів, 1924. С. 6-7.
12. Воробкевич Сидір. Лист до Івана Франка. Чернівці, 15 березня 1886. ІЛ. Ф. 3. Спр. 1615. С. 424-425.
13. Головацкий Я. Исторический очерк основания Галицко-русской материцы. Львов, 1850.

14. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Перевид. Київ, 1992. С. 94-116.
15. Демко М. Листи О. Духновича до Головацького. Мукачево, 1927.
16. Духнович О. Твори в чотирьох томах. Т.2. Пряшів, 1968.
17. Духнович О.В. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских. Львів, 1952. Ч. 1.
18. Енциклопедія українознавства. Том 2. Перевидання в Україні. Львів: Молоде життя, 1993. С. 607.
19. Ефименко А. Я. История украинского народа. М.-Берлин, 2015. С. 640.
20. Жупанин С.І. Народознавча педагогіка Олександра Духновича. Рідна школа. 1998. № 2. С. 89-91.
21. Записки Александра Духновича. Львов, 1885. С. 71-72.
22. Заярнюк А., Расевич В. Галицьке Греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти. Ковчег, Т. VI. Насилля влади проти свободи сумління. Львів, 2012. С. 160-192.
23. Зоря Галицька. 1848. 15 травня.
24. Ісаєвич Я. Революція 1848 року в загальноукраїнському та європейському контексті. Шашкевичіана. Нова серія. Збірник наукових праць. Вип. 5-6. Львів; Вінніпег, 2004. С. 409-416;
25. Календар Місіонера на 1936 рік Жовква, 1936. 131 с.
26. Качор А. Роля духовенства і церкви у відродженні Західної України. Андрій Качор. Вінніпег : Накладом Української Вільної Академії, 1999. С. 9.
27. Киричук О. Історичні дослідження діячів Ставропігійського Інституту у Львові. О. Киричук. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. на пошану проф. Юрія Сливки. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. Вип. 7. С. 141-149.

28. Ковальський В. Руска читанка для низшої гімназії. Часть 1. В Відни, 1852. С. 368.
29. Колб Н. «З Богом за церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-их роках ХІХ ст. Наталія Колб; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Жовква: Місіонер, 2015. С. 324.
30. Кошетар У. Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900–1939 рр.): Навч. посібник. К.: МАУП, 2005. С. 128.
31. Курляк І. Є. Українська гімназійна освіта у Галичині 1864-1918 рр. [Текст] І. Є. Курляк. – Львів: [б. в.], 1997. С. 221.
32. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги / Львів : Свічадо, 1990. С. 62.
33. Лазарович М.В. История Украины. Глава «Русская троица». URL: http://studbooks.net/14342/istoriya/antifeodalnaya_borba
34. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848 – 1914 рр. На підставі споминів [Текст] К. Левицький. Львів: [б. в.], 1926. [Перша часть]. С. 736.
35. Лозинський М. В. Науково-видавнича та просвітницька діяльність Василянського Чину у Галичині (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2004. С. 20.
36. Лось В. Е. Уніатська Церква на Правобережній Україні наприкінці ХVІІІ - першій половині ХІХ ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект. В.Е. Лось. Відп. ред. Л.А. Дубровіна. К., 2013 С. 300.
37. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська Греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ століття. В. Марчук. Івано-Франківськ: «Плай», 2004. 196 с. С. 124-125.

38. Медвідь І. А. Характер та еволюція релігійних поглядів Івана Франка: на прикладі ставлення до Греко-католицької церкви: автореф дис. ... канд. істор. Наук. І. А. Медвідь. Львів, 2017. С. 22 .
39. Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність церкви і суспільне питання. Т. 2. Кн. 1. Пастирське вчення та діяльність. за ред. Андрія Кравчука. Львів: Вид-во оо. василіан «Місіонер», 1998. С. 580 .
40. Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії. М. Мудрий Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність [Текст]. Вип. 9. Львів: Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. С. 244-280.
41. Огоновський О. Граматики руского языка для шкѣль середныхъ. Львѣвъ, 1889. С. 288.
42. Орлевич І. Структури та організаційна діяльність Львівської Ставропігії (кінець XVIII – друга половина XIX ст.) Ірина Орлевич. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. на пошану проф. Юрія Сливки. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. Вип. 7. С. 132-141.
43. Осадца М. Грамматика руского языка. – Во Львовъ, 1864. С. 256.
44. Панфілова Т. До питання про вплив культурно-освітніх та наукових товариств східної Галичини на формування громадянського суспільства. Т.О. Панфілова Ефективність державного управління. 2015. Вип. 43. С. 125-133.
45. Панфілова Т. Роль Греко-католицької церкви та її духовенства у формуванні й діяльності структур громадянського суспільства Галичини (XIX–XX ст.). Т. Панфілова Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2014. Вип. 11-12. С. 24-30.
46. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації Святослав Пахолків. Львів: Піраміда, 2014. С. 612.

47. Релігійно-філософський дискурс художньої творчості Івана Франка. URL:http://vakulenchukugcc.at.ua/index/religijno_filosofskij_diskurs_khudzhoji_tvorchosti_ivana_franka/0-21
48. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX – кінець 30-х років XX ст.) [Текст] Б. Савчук; Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ: Плай, 1999. С. 138.
49. Сергієнко Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. Київ, 1983. С. 126-143.
50. Слово представника конгрегації східних церков отця Клавдіо Гуджеротті... Ч. 1. Патріархат. Нью-Йорк, 1999. С. 5-7.
51. Стеблій Ф. «Весна народів» у Львові, Історія Львова, т. 2 (Львів, Інститут українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАНУ «Центр Європи», 2007). С. 148-170.
52. Стеблій Ф. Предтечі «Просвіти» Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 7-20.
53. Стеблій Ф. Українська «Весна народів» у Галичині Шашкевичіана: зб. наук. Праць. ред. Ярослав Ісаєвич, Микола Ільницький, Феодосій Стеблій. Львів; Вінніпег, 2004. С. 417-431.
54. Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772–1939). Івано-Франківськ, 1994. С. 144.
55. Стухляк М. Іван Могильницький видатний діяч українського національного відродження. М. Стухляк Збірник тез доповідей XV наукової конференції Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя. 14-15 грудня 2011 року Т.: ТНТУ, 2011 С. 300.
56. Турій О. «Українська ідея» в Галичині в середині XIX століття. Україна модерна, 1999. №2-3. С. 59-75.

57. Турій О. Головна Руська Рада (1848-1851): протоколи засідань і книга кореспонденції. За ред. О. Турія, упорядн. У Кришталович та І. Сварник. Львів: Інститут Історії Церкви Українського Католицького Університету, 2002. XXXIV С. 270.
58. Тхоржевська Т. Д., Мишишин І. Я., Щербяк Ю. А. Теоретико-методичні основи християнської педагогіки. Історико-педагогічний аспект. Монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. С. 479.
59. Франко І. Збір. тв.: У 50 т. К.: Наук. думка, 1980. Т. 26. С. 462.
60. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. І. Франко Т.44, Книга 1. Економічні праці (1878 – 1887). К.: Наукова думка, 1984. С. 695.
61. Франко І. Професор Омелян Огоновський. Зібрання творів в 50-ти томах. К.: Наукова думка, 1986. Т. 43. С. 358-381.
62. Франко І. Я. Віче в Турці Іван Франко Народ. 15 січня 1892. Ч. 2. С. 21-25.
63. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. І.Я. Франко; гол. ред. Є.П. Кирилюк. Т. 49. Київ: Наукова думка, 1986. С. 810.
64. Франко Іван. Додаткові твори до зібрання творів у 50 томах. К. : Наук. думка, 2008. Т. 52. С. 35-37.
65. Химинець В.В. О. Духнович – видатний освітній і громадський діяч XIX століття. URL: <http://zakinppo.org.ua/postati/218-uzhgorodskij-rajon/1063-o-duhnovich-vidatnij-osvitnij-i-gromadskij-dijach-hih-stolittja>
66. Химка І. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772-1918. Ковчег: Збірник статей з церковної історії. Число 1. Львів, 1993. С. 73-107.
67. Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький. Львів: «Місіонер», 1995. С. 79.
68. Церковник С.І. Становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття: історико-правовий вимір.

- [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 Церковник Степан Іванович; Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2018. С. 211.
69. Шалата М. Літературне життя українців Галичини періоду «Весни народів» / М. Шалата. Слово і час. 2017. № 5. С. 432–451.
70. Шашкевич Маркиан Семёнович. Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл. ред. А.М. Прохоров. 3-е изд. М.: Советская энциклопедия, 1969-1978.
71. Шульський М.Г. Духовенство в оцінці Івана Франка /М.Г. Шульський. Україна: шляхи формування державно-національної цілісності суспільства та утвердження духовної основи української цивілізації.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (Ужгород, 21-23 жовтня 2010 р.). УУБА, КаУ. Частина I. Ужгород: інформаційно-видавничий центр УУБА-КаУ (директор Федчук Д.В.), 2011. С. 270-279.
72. Щербяк Ю. Просвітительська діяльність митрополита Андрея Шептицького / Ю. Щербяк. Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. Вип. 19, ч. 1. С. 264-270.
73. Щербяк Ю.А. Науково-видавнича діяльність Української Греко-Католицької Церкви (середина ХІХ-перша третина ХХ ст.) / Наукові записки. Серія: Педагогіка. 2008. № 3. С. 85-90.
74. Янишин Б. Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70-80-і роки ХІХ ст.) Дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Богдан Янишин; НАН України. Інститут історії України. Київ, 2003. С. 218.
75. Яртись А. Концепція українського державотворення у богословській спадщині митрополита Андрея Шептицького. Соціогуманітарні проблеми людини. № 8. Львів: Інститут соціогуманітарних проблем людини, 2015. С. 49-54.
76. Antony Polonsky. The Revolutionary Crisis of 1846-1849 and Its Place in the Development of Nineteenth-Century Galicia. – Harvard Ukrainian Studies, Vol. 22, Cultures and Nations of Central and Eastern Europe (1998). pp. 443-469.

77. Mokry W. Ruska Trójca. Karta z dziejów życia literackiego Ukraińców w Galicji w pierwszej połowie XIX wieku. Kraków, 1997. – S. 11.